

GENEL BEŞERİ VE EKONOMİK COĞRAFYA

13. BASKI

Hayati DOĞANAY
Ünal ÖZDEMİR
İbrahim Fevzi ŞAHİN

Hayati DOĞANAY - Ünal ÖZDEMİR - İbrahim Fevzi ŞAHİN

GENEL BEŞERÎ VE EKONOMİK COĞRAFYA

ISBN 978-605-364-119-3

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2025, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevi**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 2000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilmektedir.

1. Baskı: Mart 2003, Ankara

14. Baskı: Mart 2025, Ankara

Yayın-Proje: Selcan Durmuş

Dizgi-Grafik Tasarım: Tuğba Kaplan

Kapak Tasarım: Pegem Akademi

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler/Ankara

Yayıncı Sertifika No: 51818

Matbaa Sertifika No: 47865

İletişim

Pegem Akademi: Shira Ticaret Merkezi
Macun Mahallesi 204 Cad. No: 141/33, Yenimahalle/Ankara
Yayınevi: 0312 430 67 50
Dağıtım: 0312 434 54 24
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: yayinevi@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

12. BASKIYA ÖN SÖZ

Genel Beşerî ve Ekonomik Coğrafya konulu çalışmamız, bir ders kitabıdır. İçeriği, YÖK Başkanlığı'nın bu dersle ilgili 2005 program değişikliği başlık ve alt başlıkları göz önünde tutularak hazırlanmıştır. Eserin fikir yapısı ise bütünüyle yazarları tarafından oluşturulmuştur. Çalışmanın öncelikli amacı, **Eğitim Fakülteleri Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı** öğrencilerinin, bu alandaki kaynak ihtiyacını karşılamak olmakla birlikte, eserin, *Türkiye Beşerî ve İktisadî Coğrafyası* öğretim programlarını alan coğrafya lisans öğrencilerine de yararlı olacağı kuşkusuzdur..

Çalışma; **Giriş** kısmı hariç, üç bölümden oluşmaktadır. Bunlardan; *Giriş, Nüfus coğrafyası ve Yerleşme coğrafyası* konuları, Fakültemiz Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı öğretim üyesi **Prof.Dr. Hayati DOĞANAY** tarafından hazırlanmıştır. Üçüncü bölümdeki *Tarım coğrafyası, Madenler ve Enerji kaynakları* konuları, Karabük Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü öğretim üyesi **Pro. Dr. Ünal ÖZDEMİR**; *Sanayi, Ulaşım, Turizm coğrafyası ve Ticaret* konuları ise, Fakültemiz Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı öğretim üyesi **Prof.Dr. İbrahim Fevzi ŞAHİN** tarafından hazırlanmıştır.

Aslında eser, gerek öğrencilerimiz ve gerekse Eğitim Fakültelerinin Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dallarında görev yapan meslektaşlarımız tarafından talep ediliyordu. Eserin, yeniden baskısının yapılmasında temel etken, bu istekler olmuştur. Öğrencilerimiz öncelikli olmak üzere, ilgilenen ve ilgilenecek olan okuyucuların hepsine, ayrı ayrı teşekkür ediyoruz. Eserin kendilerine yararlı olacağı düşüncesini taşımaktayız. Umulan ve beklenen yararları sağlaması dileklerimizle.

Prof. Dr. Hayati DOĞANAY
Prof. Dr. İbrahim Fevzi ŞAHİN
Prof. Dr. Ünal ÖZDEMİR

Aralık 2021, ERZURUM

ÖN SÖZ

Coğrafya'ya Giriş 2: Genel Beşerî ve Ekonomik Coğrafya, içerik bakımından bir ders kitabıdır. Müfredat programı oluşturulurken, **YÖK Başkanlığı**, *Eğitim Fakültesi Öğretmen (adayı) Yetiştirme Lisans Programı* (Mart-1998) esas alınmıştır.

Bu nedenle eserin öncelikli hedefi, Eğitim Fakültelerinin **Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı** (Sosyal Bilgiler Öğretmenliği) öğrencilerinin, bu konudaki ders kitabı eksikliğini tamamlamaktır.

Gerçi bu konuda hazırlanmış, önemli bilimsel eserler bulunmaktadır. Bir kısmını çalışmamızın *literatür* ekine de aldığımız söz konusu müfredat programları, ilmi derinlik ve genişliğine ele almış olup, fikir yapıları lisans eğitimi gören öğrencilerin algılama gücünü bir hayli aşmış bulunmaktadır. Hatta, denilebilir ki bunlar, *lisansüstü eğitimi ve öğretimi* aşamalarına hizmet edebilecek nitelikte çalışmalardır.

Bu nedenle eldeki eserin, sadece *Sosyal bilgiler öğretmenliği* öğrencileri için değil, onlarla birlikte, eğitim fakülteleri **Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı** öğrencileri ile fen-edebiyat fakülteleri **Coğrafya Bölümü** öğrencileri için de, *derli toplu ve anlaşılması kolay bir kaynak* oluşturacağını düşünüyorum.

Coğrafya'ya Giriş 2: Genel Beşerî ve Ekonomik Coğrafya, kolektif bir çalışma ürünüdür. Bu bağlamda, eserin *giriş* kısmı, *Nüfus coğrafyası* ile *Yerleşme coğrafyası* bölümlerini, **Prof.Dr. Hayati DOĞANAY** hazırlamıştır. Ekonomik coğrafya bölümününün *Tarım coğrafyası*, *Madenler ve enerji kaynakları* konuları **Yrd. Doç.Dr. Ünal ÖZDEMİR**; *Sanayi, Ulaşım, Ticaret ve Turizm coğrafyası* konuları ise, **Yrd.Doç.Dr. İ.Fevzi ŞAHİN** tarafından hazırlanmışlardır.

Başta öğrenci okurlarımız ve meslektaşlarımız olmak üzere, ilgilenenlerin hizmetine sunduğumuz eserin, az önce ifade edilen güçlüklerden dolayı, öğretmen adayları gençlere dönük önemli bir pedagojik sorunu çözümlendiği kanısını taşıyorum. Umduğum ve beklediğim yararları sağlaması dileklerle.

Prof. Dr. Hayati DOĞANAY

13 Mart 2003, Erzurum

Prof. Dr. Hayati DOĞANAY

Doğanay, 1948 Trabzon doğumludur. İlköğrenimini Trabzon Merkez Yeşilyurt Köyü İlkokulu, Ortaokul ve Lise öğrenimini ise Trabzon Lisesi'nde tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü'nden 1971 yılında mezun oldu. Aynı yıl Trabzon Lisesi Coğrafya Öğretmenliği görevine atandı. Doğanay, 1977 yılında Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü'nde Asistan olarak akademik hayatına başladı. Bu bölümde, 1978'de doktor, 1982'de yardımcı doçent, 1984'de doçent ve 1989'da profesör oldu. 1984-1990 devresinde, öğretim üyeliği ile birlikte Coğrafya Bölümü'nün Bölüm Başkanlığı görevini de yürüttü. Doğanay, 1991 yılında Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı'na atandı. Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi yönetiminde dekan yardımcılığı ve dekan vekilliği yaptı. Bir dönem KTÜ, Giresun Eğitim Fakültesi dekanlık görevini de yürüten Doğanay, halen Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Orta-öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı'nda Profesör olarak görevini sürdürmektedir.

Prof. Dr. Ünal ÖZDEMİR

Özdemir, 1970'de Safranbolu'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Safranbolu'da tamamladı. 1988'de Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı'na kayıt yaptırdı ve 1992'de mezun oldu. Özdemir, Aralık 1992'de Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak göreve başladı. Yüksek Lisans eğitimini 1994, Doktora eğitimini ise Mayıs 1998'te tamamladı. Haziran 1998'de Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalına Yardımcı Doçent olarak atandı. Nisan 2010'da Doçent olan Özdemir, Ağustos 2010'da Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'ne atandı. Halen Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Profesör olarak görevini sürdüren Özdemir, evli ve üç çocuk babasıdır.

Prof. Dr. İbrahim Fevzi ŞAHİN

Şahin, 1966 yılında Erzincan'ın Refahiye ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Refahiye'de tamamladı. 1989'da Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi'nden mezun oldu. 1991 yılında Atatürk Üniversitesi'nde akademik hayata başladı. 1994 yılında Yüksek Lisans eğitimini ve 1997 yılında da, Prof.Dr. Hayati DOĞANAY'ın yöneticiliği altında *Refahiye'nin Coğrafi Etüdü* konulu çalışması ile doktora öğrenimini tamamladı. 1998 yılında Yardımcı Doçent, 2008 yılında Doçent, 2013 yılında ise profesör oldu. Hâlen Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı'nda Profesör olarak görevini sürdüren Şahin, evli ve üç çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

12. Baskıya Ön Söz.....	iii
Ön Söz.....	iv
Öz Geçmiş	v

GİRİŞ

1. Beşerî Coğrafya'nın Tanımı ve Konusu	1
1.1. Fiziki Coğrafya Anabilim Dalı	3
1.2. Beşeri ve Ekonomik Coğrafya Anabilim Dalı.....	3
2. Beşerî Coğrafya'nın Bilim Alanları	5
2.1. Nüfus Coğrafyası.....	5
2.2. Yerleşme Coğrafyası	8
2.3. Siyasî Coğrafya	9
2.4. Tarihî Coğrafya	10
2.5. Tıbbî Coğrafya	10
2.6. Tarım Coğrafyası.....	11
2.7. Ulaşım Coğrafyası.....	16
2.8. Sanayi Coğrafyası.....	17
2.9. Doğal Kaynaklar Coğrafyası.....	18
2.10. Turizm Coğrafyası	19
2.11. Diğer Bilim Alanları	19

1. BÖLÜM NÜFUS COĞRAFYASI

1. Nüfus ve Önemi.....	21
1.1. Siyasal Yönüyle Nüfus.....	21
1.2. Ekonomik Yönüyle Nüfus.....	29
1.3. Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle Nüfus.....	37
1.4. Dünya Nüfus Artışı ve Artışla İlgili Görüşler	54
1.4.1. Dünya Nüfus Artışı.....	54
1.4.2. Kıtalarla Göre Nüfus Artışı.....	56
1.4.3. Ülkelere Göre Dünya Nüfus Artışı.....	61
1.4.4. Gelecekte Dünya Nüfusu ve Ortaya Çıkacak Küresel Sorunlar	67
1.4.5. Nüfus Artışıyla İlgili Görüşler	71
1.5. Nüfusta Göç Hareketleri	76

1.6. Irklar ve Yeryüzündeki Yayılış Alanları.....	81
1.6.1. Beyaz Irk.....	82
1.6.2. Siyah Irk.....	85
1.6.3. Sarı Irk.....	89
1.7. Diller ve Coğrafi Dağılımları.....	90
1.7.1. Tanım ve Tarihçe	90
1.8. Dinler ve Coğrafi Dağılımları	92
1.8.1. İslâm Dini	94
1.8.2. Hristiyanlık.....	102
1.8.3. Musevilik	103
1.8.4. Hinduizm.....	103
1.8.5. Budizm.....	104
1.8.6. Diğer Bazı Asya Dinleri.....	104

2. BÖLÜM

YERLEŞME COĞRAFYASI

2. Yerleşme Coğrafyası.....	107
2.1. Yerleşme Teriminin Tanımı ve İçeriği.....	107
2.2. Yerleşme Coğrafyasının Tanımı ve Yerleşmelerin Başlıca İşlevleri	110
2.3. Kırsal Yerleşmelerde Başlıca Mesken Şekilleri	114
2.3.1. Yapı Malzemesine Göre Mesken Şekilleri	123
2.3.2. Ek Yapılarının Düzenleniş Biçimine Göre Mesken Şekilleri	139
2.3.3. Kat Durumuna Göre Meskenler.....	139
2.3.4. Çatılarına Göre Mesken Şekilleri	139
2.4. Kırsal Yerleşmelerin Sınıflandırılması.....	140
2.4.1. Kırsal Yerleşmeler	141
2.4.2. Başlıca Köy Yerleşme Şekilleri	153
2.5. Kent Yerleşmeleri ve Kentleşme.....	159
2.5.1. Kent ve Kenti Belirleyen Ölçütler.....	159
2.5.2. Dünyada Kentleşme ve Yol Açtığı Kimi Sorunlar	165

3. BÖLÜM

EKONOMİK COĞRAFYA

3. Tarım Coğrafyası.....	183
3.1. Tarım Teriminin Anlamı ve İçeriği.....	183
3.2. Tarımda Doğal ve Beşerî Çevre Faktörleri	185

3.3. Tarım Sistem ve Tipleri	197
3.4. Tahıl Tarımı	204
3.5. Endüstri Bitkileri Tarımı	215
3.6. Bağ ve Bahçe Tarımı	222
3.7. Hayvancılık	229
3.8. Ormancılık.....	234
3.9. Su Ürünleri Avcılığı	240
4. Madenler ve Enerji Kaynakları.....	244
4.1. Doğal Kaynaklar ve Sınıflandırılmaları	244
4.2. Yeraltı Kaynakları.....	244
4.3. Metal Yeraltı Kaynakları.....	246
4.4. Metal Dışı Yeraltı Kaynakları	259
4.5. Süstaşları	256
5. Enerji Kaynakları.....	265
5.1. Enerji Kaynakları ve Sınıflandırılması	265
6. Sanayi	296
6.1. Sanayinin Tanımı ve Başlıca Sanayi Tipleri	296
6.2. Sanayinin Kuruluş Yerini Belirleyen Faktörler.....	302
6.3. Dünya Sanayi Bölgeleri	315
7. Ulaşım	333
7.1. Ulaşım ve Önemi	333
7.2. Doğal Çevre Faktörlerinin Ulaşım Etkileri.....	333
7.3. Ulaşım Ağları.....	335
8. Turizm.....	360
8.1. Turizmin Bazı Öncül Terimleri.....	360
8.2. Dünya Turizm Hareketlerine Genel Bakış.....	361
8.3. Başlıca Doğal Turistik Kaynaklar.....	364
8.4. Beşeri Turistik Kaynaklar.....	376
9. Ticaret	379
Sözlük	395
Kaynakça	413
Dizin	421

Giriş

1. BEŞERÎ COĞRAFYA’NIN TANIMI VE KONUSU:

Coğrafya, temelde bir *yeryüzü ilmi* olup, farklı biçimlerde tanımlanabilir: Örneğin, **yeryüzünün doğal, toplumsal ve ekonomik olgularını, insan, yani toplumla bağ (ilgi) kurarak inceleyen bilime, coğrafya denir** diye bir tanım yapabiliriz¹.

Bu tanımın yeterince anlaşılabilmesi bakımından, öncelikle yeryüzü teriminin, bir coğrafya ilmi terimi olarak, neyi ifade ettiğinin açıklanması yararlı olacaktır. Gerçekten de, coğrafyanın en önemli öncül terimi, önde gelen ya da *olmazsa olmaz* anlamındaki terimi, bu terimdir². Coğrafya terimi olarak yeryüzü, sadece karaların yüzeyini ifade eden bir terim değildir. Taşküre (litosfer), suküre (hidrosfer) ve havaküre (atmosfer) içinde faaliyet gösteren insanın, bütün bu faaliyet alanlarını tanımlayan dördüncü bir küre olup, **biyosfer** yani, *canlılar küresi* diye tanımlanır. İşte coğrafya terimi olarak yeryüzü, sadece yerkabuğunun yüzeyi değil, üç boyutlu dördüncü bir küre, anlamına gelmektedir³.

Biyosferde cereyan eden **doğal olaylar**, Doğal Coğrafya, ya da diğer adıyla Fizikî Coğrafya’nın inceleme konusu olup, önemli bir çeşitlilik gösterirler⁴: Örneğin *orojenik hareketler* (dağ oluşum hareketleri), *tektonik hareketler* (kırılma hareketleri), akarsu aşındırması, rüzgâr aşındırması, kasırgalar, tayfunlar... gibi. İnsanın tekniği ve kültürünün eseri olan olgu ve süreçlere ise, beşerî (toplumsal) olaylar denir. Tarım kültürü, ulaşım, sanayi, yerleşmeler, kentler, madencilik ve benzerleri, bu terimle ifade edilir. Dinler, diller, kültürler, gelenekler, örf ve âdetler de bu terimin içeriğine girer⁵.

1 Coğrafya Terimleri için bakınız:

İzbirak R., 1992, Coğrafya Terimleri Sözlüğü. M.E.B Yayını, öğretmen Kitapları Dizisi: 157, İstanbul.

2 **Terim**: Bir bilimin, kendine özgü anlamı olan özel terimleri: Konum ve *coğrafi anlamda konum*, yeryüzü ve *coğrafi anlamda, yani coğrafya terimi olarak yeryüzü* gibi.

3 Daha geniş bilgi için bakınız:

Doğanay, H., 2002, Coğrafya’ya Giriş 1; Genel ve Fizikî Coğrafya. Aktif Yayıncılık, 7. baskı, Erzurum, s. 11-15.

4 Doğal (**tabii**): kendiliğinden oluşmuş. Oluşumunda, insanın rolü olmamış. Katıksız, saf...

5 **Beşer**, *İnsan*, bütün insanlık âlemi, *Âdemoğulları* gibi anlamlara gelir. **Beşerî**: insanla ilgili, insan eseri, insan tarafından oluşturulmuş, insanlığa ait, insanî.

Coğrafya ilminde araştırmalar, genel olarak **dört anabilim dalı** ve çok sayıda bilim alanı şeklinde sürdürülmektedir⁶. Böyle olmakla birlikte, eldeki programın bir gereği olarak, biz burada sadece, *Beşerî ve İktisadî Coğrafya Anabilim Dalı bilim alanlarını*] tanıtarak esas konumuza gireceğiz (Tablo 1'i inceleyiniz).

Tablo 1. Coğrafya'nın anabilim dalları ve bunların başlıca bilim alanları

Anabilim Dalı	Anabilim Dalının Bilim Alanları
A. Doğal (Fiziki) Coğrafya	1) Jeomorfoloji 2) Klimatoloji 3) Hidroğrafya 4) Biyocoğrafya 5) Afetler Coğrafyası 6) Matematik Coğrafya 7) Kartoğrafya ... gibi.
B. Beşerî ve Ekonomik Coğrafya	1) Nüfus Coğrafyası 2) Yerleşme Coğrafyası 3) Siyasi Coğrafya 4) Tarihi Coğrafya 5) Tıbbî Coğrafya (Sağlık Coğrafyası) 6) Tarım Coğrafyası 7) Ulaşım Coğrafyası 8) Sanayi Coğrafyası 9) Doğal Kaynaklar Coğrafyası 10) Turizm Coğrafyası., gibi.
C. Bölgesel Coğrafya	1) Kıtalar Coğrafyası 2) Bölgeler Coğrafyası 3) Ülkeler Coğrafyası... gibi.
D. Coğrafya Eğitimi	1) Coğrafya Öğretim Yöntemleri 2) Konu Alan Ders Kitabı İncelemesi 3) öğretmenlik Mesleğine Giriş 4) Öğretimde Planlama ve Değerlendirme 5) Öğretim Teknolojileri ve Mat. Geliştirme 6) Millî Eğitim Mevzuatı... gibi.

6 Prof. ELİBÜYÜK ise bu taksimatı; 1) Matematik Coğrafya, 2) Doğal (Fiziki) Coğrafya, 3) Beşerî Coğrafya, 4) Ekonomik (İktisadî) Coğrafya, 5) Bölgesel Coğrafya ve 6) Tarihi Coğrafya diye yine altı anabilim dalına ve 52 kadar da bilim alanına ayırmıştır.

Bakınız: Elibüyük, M., 2000, Matematik Coğrafya: Evren-Gezegenler-Dünya-Zaman. Ekol Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, s. 47-58.